

האבחנות הרפואיות של חז"ל

ראשי פרקים

- א. אכילת דגים וחלב
 1. אסורה משום סכנה
 2. בזמנו חלפה הסכנה
- ב. אזהרות רבותינו לעומת דעת הרופאים
 1. דעת רופאי זמנו קובעת
 2. שינויים בעניני הריון ולידה
 3. דעת רופאי זמנו קובעת רק כשאננם סותרים דברי חז"ל
- ג. שינוי הטבעים בתורה ובדברי חז"ל
- ד. שומר פתאים ה'

א. אכילת דגים וחלב

1. אסורה משום סכנה

הנני מאשר קבלת מכתבך¹ בשאלתך על מה שכתב מרן הב"י ביו"ד סי' פז, שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה, ובכל הפוסקים השיגוהו, כמ"ש הט"ז והש"ך ודרכי-משה ועוד. הוא עצמו בשו"ע העתיק דברי הטור, שדגים וחגבים אין בהם איסור בחלב אפילו מדרבנן, אלא שבכנסת-הגדולה ביאר דברי מרן הב"י, שזה אסור מפני הסכנה על פי דעת הרופאים. שאלתך למעשה היא:

- א. איך נכון לנהוג בדיון זה של דגים בחלב, לנוהגים כמרן הב"י?
- ב. ע"פ דעת כנה"ג, איך יהיה יחסנו לדעת רופאים בזמנם מול דעת רופאים בזמנינו, שאולי לא רואים בזה בעיה רפואית כלל.

שאלה זאת לכאורה פשוטה היא ביותר, וכבר נידונה רבות בדברי הפוסקים. יש שחוששים מאכילת דגים בחלב, ואלה שאינם חוששים יש להם על מה שיסמכו. אבל יש בשאלה זאת צד עקרוני והיא יחס ההלכה לדעת הרופאים בזמנם ובזמנינו.

דין זה נפתח בדברי מרן הב"י, שכתב על דברי הטור (יו"ד סי' פז) "דגים וחגבים מותר לאוכלם בחלב": "ומכל מקום אין לאכול בחלב מפני הסכנה, כמו שנתבאר בספר אורח-חיים סימן קעג." ומור"ם בדרכי-משה כתב: "ולא ראיתי מימי נזהרין בזה. וגם באו"ח סימן קעג אינו אלא שלא לאכלו בבשר משום סכנה, אבל בחלב שרי, ועיין לקמן סימן קי"ו. ולכן נראה שנתערב להרב בשר בחלב." כוונת הרמ"א היא שמרן הב"י כתב "אין לאכול בחלב" במקום "אין לאכול בבשר". בפרשה (אות ח) הוסיף ראיה להתיר, מזה שאמרו "דגים שעלו בקערה של בשר מותר לאוכלם בכותח",

1. מכתבו של ר' רונן יהושע קירש משיבת ההסדר דימונה, שנכתב בסיון תשנ"ו. תשובה זו היא מז' בתמוז תשנ"ו.

ומשמע שאוכלים דגים עם כותח שהוא חלב. גם הש"ך (ס"ק ה) השיג על מרן הב"י, והוסיף ראייה מגמרא פסחים ע"ב, וסיכם: "משמע בהדיא דלית ביה אפילו משום סכנה". הראייה היא מההיא ביניתא דאיטוייא בהדי בישראל, ואסרה רבא לאוכלה בכותח - ורוצה לומר: דג זה אסרוהו לאכלו בכותח, משום שנצלה עם בשר ובלע ממנו; אבל סתם דגים אינם אסורים. הט"ז (ס"ק ג) הסכים שהוא טעות סופר בדברי מרן, וצריך לומר: אין לאכול דגים בבשר מפני הסכנה.

כבר הקשו על הגהה זאת, שהרי כאן מדובר בדין דגים בחלב שמותרים מצד הדין, ומרן מוסיף "ומכל מקום אין לאכול בחלב מפני הסכנה" - מה מקום לבשר במקום זה!? אבל הרב כנה"ג (בהגהת ב"י אות יט) הביא דברי המשיגים הנ"ל על מרן הב"י וכתב:

ולעיקר הקושיא יראה, שמה שהביא לרבנים הנז' לתפוס לרב"י בזה הוא מפני שסוברים שמ"ש הרב"י "כמו שנתבאר בסימן קעג" שהכוונה לומר ששם נתבאר דאין לאכול חלב עם דגים מפני הסכנה. וליתא, שאין כוונתו כן; אלא כוונתו לומר שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה, כמו שאמרו הרופאים, כמו שנתבאר באו"ח סימן קעג, דמפני הסכנה אין לאכול בשר עם דגים. וה"ה בגבינה ודגים, שיש סכנה באכילתם כמ"ש הרופאים, אסור.

מה שכתב שהסכנה היא מה שאמרו הרופאים, ציין לפני כן הכנה"ג עצמו בשם ספר שארית-יהודה, וזו לשונו: "אמת ששמעתי מפי הרופאים שגם באכילת דגים וחלב יש שם סכנת צרעת." וכן כתב בפתחי-תשובה (שם ס"ק ט) בשם חינוך-בית-יהודה סי' סא, שאסור לאכול בחלב, משום דחקר אצל הרופאים, דדווקא דגים המטוגנים בחמאה מותר לאכול, אבל דגים המבושלים בחלב יש בו סכנת חולי וכו'; ושכן כתב בפרי-מגדים בשם בה"ג, שבדגים עם חלב יש סכנה, ובחמאה ושומן הנקלט מע"ג החלב אין סכנה. ועוד כתב שם בשם רבינו בחיי בפרשת משפטים, שיש סכנה גמורה בדג עם גבינה, וה"ה עם חלב וכו'. וסיים, דהאידינא שכל העולם מבשלים גם עם חלב, שרי כיון דדשו בה רבים, ועיין עוד שם. ועוד רבים מן הפוסקים כתבו בשם רופאים על סכנה שיש באכילת דגים בחלב; ויש שחילקו בין גבינה, חלב וחמאה והדברים ארוכים.

מרן החיד"א (מחזיק-ברכה, שם אות ד) כתב לדחות את ישובו של הכנה"ג: וכמה מהדוחק יש בזה - חדא, דהא מילתא חדתא היא דאמרו הרופאים דאיכא סכנה בדגים עם חלב, ומהיכן נדע זה, והיה למרן לבארו. ותו, דאם כדבריו, אמאי לא כתב זה בשו"ע, לא באו"ח סימן קעג, ולא בסימן זה, ולא לקמן סימן קי"ו. על כן, היותר נראה הוא דט"ס נפל, כמ"ש הרב ט"ז.

שתיהן קושיות חזקות, ולא ראיתי מי שכתב לתרצן. מעתה דברי מרן הב"י נשארו ללא ביאור המתקבל על הלב, וניתן לפרשו לכאן ולכאן - או כדעת הט"ז, ואין שום מניעה לאכול דגים עם חלב; או כדעת הכנה"ג, ואין לאכול דגים עם חלב.

הרב כף-החיים (או"ח קעג, ג) העתיק סברות הפוסקים בנדון, וסיכם להלכה: נראה, דכיון דזה עפ"י הרפואה, ואויר המקומות אינו שוה כידוע, אפשר שיש מקום שאינו מזיק. ועל כן, במקום שלא דשו בו רבים לאכול דגים בחלב או בגבינה יש להחמיר, משום דחמירא סכנתא מאיסורא. ויש להצריך נטילת ידים בין זה לזה, כמ"ש הכנה"ג, וכן הדחה וקינוח הפה כמו האוכל בשר אחר חלב.

2. בזמננו חלפה הסכנה

הלכה זאת בנויה למעשה על דברי הרופאים שהעתיקו הפוסקים כמבואר לעיל, ולכן אינה פסוקה. כבר מצאנו, שאפילו אכילת בשר ודגים, שכתובה בש"ס להדיא (פסחים עו, ב) ונפסקה להלכה בדברי מרן (שם סב), כתב עליה במגן-אברהם: "אפשר שבזמן הזה אין סכנה כל כך, דחזינא כמה דברים המוזכרים בש"ס שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים, והאידנא אינו מזיק, דנשתנו הטבעים, וגם הכל לפי טבע הארצות." וציין לעיין בכמה מקומות. רבים חלקו עליו בזה, ומכאן שכל איסור שמקורו בסכנה ניתן להשתנות, ואז גם הדין ישתנה.

הרמב"ם לא הזכיר כלל איסור אכילת בשר ודגים, וכתב עליו בעל חתם-סופר (יו"ד סי' קא): "אלא משום דחזינן לרמב"ם, דרב גובריה ברפואות וטבעיות, שהשמיט הנ"ל. על כרחנו ניסה בחקירתו, ומצא שנשתנו הטבעים בזה." אח"כ העתיק דברי הכנה"ג דלעיל, שהעידו הרופאים כן, וסיים: "ולפע"ד זה אינו אמת, ונאמן עלינו הרמב"ם גדול הרופאים."

ענין שינוי הטבעים כבר נפתח בגדולים. בעלי התוס' (מו"ק סוף פ"א ד"ה כוורא) כתבו: "ושמא נשתנו [טבע הדגים] כמו הרפואות שבש"ס, שאינן טובות בזמן הזה." עוד במקומות רבים נזכר שינוי הטבעים, והרב בעל שדי-חמד (כללים מערכת ט כלל ה) האריך בזה, והביא בסיכום דבריו את סברת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רמד) בקשר לשאלה שנשאל בענין המציצה, ודחה טענות האומרים נשתנו הטבעים:

דאם כן, איך סמכינן על כל הדברים שנמסרו לנו מאבותינו? ועל כרחין הכלל כך הוא, דשינוי העתים אי אפשר לומר בשני אופנים:

א. בדבר שהוא הלכה למשה מסיני אי אפשר לומר שינוי עתים, כי דבר אלקינו קיים לעולם. ואם כן, כיון שנמסר לנו על פי ה' לכל הזמנים ובכל המקומות, אם כן ה' הוא היודע. אם יהיה עתיד שישתנו העתים, איך מסר דבר זה למשה מסיני לאסור לעולם? ועל כרחין - או שלא נשתנו; או שאפילו נשתנה, מכל מקום אסור. כגון שמונה טריפות, שנאמרו למשה מסיני, אי אפשר שישתנו. ואף אם אנו רואים שינוי, שהוא חי, ורבותינו אמרו "טריפה אינה חיה", מוכח רק שהטריפות אינם תלויים בחיות; ואפילו חי, כיון שיש בו חסרון וריעותא - זו היא טריפה. והראיה, שיש לחכמינו ז"ל האומרים דטריפה חיה.

ב. דבדיני התורה אזלינן בתר חזקה, וכל דיניה מיוסדין על רובא וחזקה. ואם כן, כיון שידענו שכן היה בזמן שנמסר לנו, נשאר הדין על מה שהיה מצד חזקה ובחזקת שלא נשתנה, אא"כ נתברר לנו שנשתנה... דאז כיון שהנסיון מעיד שעפ"י רוב נשתנה, ואין דבר זה הלכה למשה מסיני, שפיר יש לומר דנשתנה.

לפי כל הנ"ל, לגבי דגים עם בשר אין לנו הוכחה שנשתנו הטבעים (דלא כהמג"א). אבל לגבי דגים עם חלב, אף אם נקבל תירוצו של בעל כנה"ג דלעיל שכוונת מרן היא להשוות דין דגים עם חלב לדין דגים עם בשר מפני הסכנה, הנה כבר ראינו שרוב העולם אוכלים ואינם ניזוקים כלל, וניתן לומר שאכן נשתנה הטבע לענין זה, ואין לאסור יותר.

לסיכום: הלכה למעשה נראה איפוא, שאשכנזים אינם צריכים להחמיר כלל. ואף הרוצים להחמיר על עצמם, די שיחמירו בגבינה ובחלב עם דגים, אבל לא בחמאה, וכמו שנתבאר לעיל. אבל הספרדים, שהולכים בשיטת מרן הבית-יוסף, נראה: כיון

שדעתו אינה ברורה ואף שנויה במחלוקת. כמו שנתבאר לעיל, הכל תלוי במנהגי המקום - הנוהגים להימנע מאכילת דגים בחלב, ימשיכו במנהגם המבוסס עפ"י הוראת מרן כהבנת הכנה"ג; ואלה הנוהגים שלא לחוש מאכילת דגים בחלב, יש להם על מה שיסמוכו, שהולכים הם לשיטת הסוברים שטעות סופר נפלה בדברי מרן. ועכ"פ המחמיר בדבר זה, שהוא קל ביותר, ואף נוטל ידיו בין דגים לחלב וגבינה, תבוא עליו הברכה, וכך מנהגנו.

ב. אזהרות רבותינו לעומת דעת הרופאים

1. דעת רופאי זמננו קובעת

עתה נבוא להשיב על השאלה השניה: איך יהיה יחסנו לדעת רופאים בזמננו, מול דעת רופאים בזמננו שאולי אינם רואים באכילת דגים בחלב בעיה רפואית כלל. לענין איסור אכילת דגים בחלב, שלא נזכר בש"ס ורק הפוסקים ציינו זאת כדעת הרופאים, ברור ביותר שדעת רופאי זמננו היא קובעת. כמו שלדברי החת"ס דעת הרמב"ם כרופא חשובה היתה בעיניו יותר מדעת הרופאים, אף שהוא היה מאוחר להם, וזאת משום שהיה גדול הרופאים. כל-שכן רופאי זמננו, שנפתחו לפנייהם שערי החכמה בחקירות רבות ומהימנות, שדעתם קובעת יותר מדעתם של הרופאים הקדמונים, שיתכן שאף שהיו גדולים בחכמת הרפואה, מכל מקום טרם נגלו להם כל סודות המחקר שנתגלו לרופאי זמננו.

אפילו דעת הרופאים שנזכרו בדברי רבותינו בש"ס וסמכו ידיהם על דעתם לאסור, הרי כבר ראינו שנשתנו הטבעים ושאינן לסמוך עליהם יותר, וכדברי התוס' שהעתיקו לעיל. וגדולה מזאת כתבו התוס' (חולין מז, א ד"ה כל הני) שאפילו טבע הבהמות שלנו יתכן שהוא שונה מטבע הבהמות שהיו בזמן התלמוד לענין עינוניתא דוורדא. בעל מגן-אברהם (קעג, א), שהעתיקו דבריו לעיל, הוסיף ראיות להוכיח שנשתנו הטבעים, אחת מהן ממה שנפסק ביו"ד שטז, ג, שמדין התלמוד, פרה חולבת, הולד שילדה פטור מן הבכורה, שכיון שחולבת ודאי ילדה כבר. אבל בזמננו זה אינו סימן משום שחולבות אף שלא ילדו. גם לגבי טבע בני האדם הביא ראיה שנשתנו הטבעים, שמדין התלמוד יולדת לתשעה חדשים אינה יולדת למקוטעים, אלא לתשעה חדשים שלמים; ובזמן הזה נשתנה הטבע, ויולדת למקוטעים. ועיין עוד באה"ע סי' קנו, ועוד נשוב לזה להלן.

עוד מצאנו שינוי טבעים גדול בזמננו. ממה שנפסק להלכה שמעוברת לאחר שלשה חדשים לעיבורה אינה קובעת וסת, ודמים מסולקים כל זמן עיבורה (שו"ע יו"ד קפט, לג), והוא ע"פ הש"ס. והנה העד העיד בנו ה"ר עקיבא אייגר (בפסקיו סי' קכח) בלשון זו: "לענ"ד הא הסילוק דמים הוא רק משהוכר עובר. ואף דעינינו רואות בנשי דידן, דמיד כשנתעברו מסולקות דמים ונשתנו הטבעים...". הרב בעל אגרות-משה סמך על זה בדונו אם גוי ואשתו שנתגיירו צריכים להמתין שלשה חדשים, וכתב: "מכל מקום בזמננו, שנשתנו הטבעים, שפוסקת מלראות תיכף כשנתעברה, וכשפירסה נדה יודעים שאינה מעוברת...". הנה ברור שענינו רואות שינוי הטבעים בזה (ואין כוונתנו בזה לקבוע שום הלכה בנדון).

2. שינויים בעיני הריון ולידה

גם בעל חזון-איש (יו"ד ה, ג) עסק בנושא זה. בטרחו לחפש תירוץ לבעית הטריפות שמנו חכמים, אע"פ שחיות בזמננו (עיין מ"ש לעיל בזה בשם המהרי"ק), כתב, שלא

רק ההתפתחות הרפואית הביאה בזמננו לידי שינוי גלוי, "אלא גם בשינוי הגופים החיים, כמו שינוי מיעוטי הדם, שהראשונים הוכרחו להקזה והאחרונים הקזה סכנה להם. וכן בשינוי האקלימים ושאר עניני הטבע ... וכן בהא דאמר (בנידה לא, א) זה בא כדרך תשמישו (נולד כשפניו למטה) וזו באה כדרך תשמישה (כשפניה למעלה, ועתה נשתנה הטבע גם בזה) וכן הרבה. ואפשר דהנתוחים שבזמננו לא היו מועילים בימים הראשונים."

על פי זה נראה ליישב תמיהה גדולה על הרמב"ם, בפירושו על מה ששינונו (בכורות פ"ח משנה ב) בדין יוצא דופן והבא אחריו, ששניהם אינם בכור. הרמב"ם פירש, שהיו תאומים בבטנה, והאחד יצא בניתוח קיסרי - הוא יוצא דופן - ואח"כ נולד השני, "ומתה האשה אחר שיצא השני. אבל מה שאומרים המגידים, שהאשה חיה אחר שקורעים בטנה ומתעברת ויולדת - איני יודע לו טעם, והוא ענין זר מאד." והרי בזמננו ידוע, שאחרי ניתוח קיסרי האשה חיה, ואף גם הרה ברוב המקרים, ויולדת. על כך כתב הרב בעל אגרות-משה (יו"ד ח"ב סי' עד) שנשתנו הטבעים מזמן הרמב"ם, והוא דוחק רב כמובן מאליו. אבל לפי דברי החזון-איש שכתבנו לעיל, ההתפתחות המדעית תרמה לכך שניתוחים שמועילים בזמננו לא היו מועילים בימים ההם.

עוד כתב החזון-איש (יו"ד קנה, ד): "יש טועין וסוברין דהנולד קודם ט' הוא נפל ומתייאשין ממנו ואינם זריזין ברפואתו (עי' בשו"ע או"ח של, ז-ח), וזו טעות. אלא כל שנגמרו שער וצפרניו, הרי הוא ספק בן קיימא, וחייבין להשתדל ברפואתו, ומחללין עליו את השבת לרפואתו, וכן מעידין עכשיו עובדות רבות דבני שמונה חיים ומתקיימין ... בימים הראשונים היה מיעוט המצוי שנגמרו לו' (עי' יבמות לו, א): נשי דידן לשבעה ילדן, ומשמע שמשפחתם ילדו בקביעות לשבעה, ושמעתי דזה קיים גם עכשיו) ורובן לתשעה, אבל לא היו נגמרים לשמונה. ולפיכך אמרו: האי בן שבעה הוא ואישתהי. וכדומה, דעכשיו נשתנה הטבע. וכפי בחינת הרופאים אפשר שהוסיפו השתלמותם אחר שבעה ונגמרו לשמונה."

בכל זה רצה הרב לחזק דברי רבותינו שהנולד לשמונה אינו חי אם לא גמרו שער וצפרניו, ולכן דחק לומר שנשלמו לשבעה והוסיפו השתלמותם אחר שבעה ונגמרו לשמונה. לענ"ד, אם כבר צריכים אנו לתירוץ דנשתנו הטבעים, אם כן נאמר דגם בזה נשתנו הטבעים לגמרי, ויכול להיות גם כשנגמר בשמיני ונולד בשמיני, כפי שטוענים רופאי זמננו. להלכה למעשה הרי שאין שום נפקא מינה, כי בלאו-הכי הלא יש כאן ספק פיקוח נפש, שמא נגמר בשביעי ואישתהי לשמיני, ובדאי שיש להשתדל ברפואתו, כדברי החזון-איש. אלא שלענין מילתו בשבת ודאי שלא ניתן למולו, אא"כ גמרו שער וצפרניו, כפסק מרן השו"ע (או"ח של, ג) על אף דעת הרופאים בזמננו.

נוסיף עוד פרט תמוה מענין שינוי הטבעים, לגבי הזמן שולד יכול להשתהות במעי אמו. הרב בעל שדי-חמד (כללים, מערכת ט כלל ה), שהעתקנו דבריו לעיל, כתב בשם הרב קהלת-יעקב לגבי מה שאמרו ביבמות (פ, ב) דרבה תוספאה עבד עובדא להכשיר ע"פ סברא, דולד מישתהי במעי אמו י"ב חודש, ומשמע דלא מישתהי יותר מי"ב חודש. על כך כתב, ששמע חוקרים בזה, דלפי מ"ש בסדר עולם יששכר נולד ללאה אמו לאחר יותר מי"ג חדשים. וכתב על זה: "אין (יש) לנו לומר בדברים אלה וכיוצא בהן, שעתה נשתנו הטבעים. וכיוצא בזה כתב מרן הב"י באה"ע סוף סי' קעח." ולהלן (בד"ה אחר זמן) כתב, שבספר אוזן-אהרן כתב: "דע שיש רבנים רצו להתיר אפילו אישתהי ארבעה עשר וחמשה עשר חודש, ושכן כתב הרב המאירי ביבמות דף סג, שאירע מעשה באשה ששהתה ט"ו חודש ולא היה שום חשד וילדה בן, והוא חידוש

שדעתו אינה ברורה ואף שנויה במחלוקת, כמו שנתבאר לעיל, הכל תלוי במנהגי המקום - הנוהגים להימנע מאכילת דגים בחלב, ימשיכו במנהגם המבוסס עפ"י הוראת מרן כהבנת הכנה"ג; ואלה הנוהגים שלא לחוש מאכילת דגים בחלב, יש להם על מה שיסמוכו, שהולכים הם לשיטת הסוברים שטעות סופר נפלה בדברי מרן. ועכ"פ המחמיר בדבר זה, שהוא קל ביותר, ואף נוטל ידיו בין דגים לחלב וגבינה, תבוא עליו הברכה, וכך מנהגנו.

ב. אזהרות רבותינו לעומת דעת הרופאים

1. דעת רופאי זמננו קובעת

עתה נבוא להשיב על השאלה השניה: איך יהיה יחסנו לדעת רופאים בזמננו, מול דעת רופאים בזמננו שאולי אינם רואים באכילת דגים בחלב בעיה רפואית כלל. לענין איסור אכילת דגים בחלב, שלא נזכר בש"ס ורק הפוסקים ציינו זאת כדעת הרופאים, ברור ביותר שדעת רופאי זמננו היא קובעת. כמו שלדברי החת"ס דעת הרמב"ם כרופא חשובה היתה בעיניו יותר מדעת הרופאים, אף שהוא היה מאוחר להם, וזאת משום שהיה גדול הרופאים. כל-שכן רופאי זמננו, שנפתחו לפנייהם שערי החכמה בחקירות רבות ומהימנות, שדעתם קובעת יותר מדעתם של הרופאים הקדמונים, שיתכן שאף שהיו גדולים בחכמת הרפואה, מכל מקום טרם נגלו להם כל סודות המחקר שנתגלו לרופאי זמננו.

אפילו דעת הרופאים שנזכרו בדברי רבותינו בש"ס וסמכו ידיהם על דעתם לאסור, הרי כבר ראינו שנשתנו הטבעים ושאינן לסמוך עליהם יותר, וכדברי התוס' שהעתקנו לעיל. וגדולה מזאת כתבו התוס' (חולין מז, א ד"ה כל הני) שאפילו טבע הבהמות שלנו יתכן שהוא שונה מטבע הבהמות שהיו בזמן התלמוד לענין עינוניתא דוורדא. בעל מגן-אברהם (קעג, א), שהעתקנו דבריו לעיל, הוסיף ראיות להוכיח שנשתנו הטבעים, אחת מהן ממה שנפסק ביו"ד שטז, ג, שמדין התלמוד, פרה חולבת, הולד שילדה פטור מן הבכורה, שכיון שחולבת ודאי ילדה כבר. אבל בזמננו זה אינו סימן משום שחולבות אף שלא ילדו. גם לגבי טבע בני האדם הביא ראיה שנשתנו הטבעים, שמדין התלמוד יולדת לתשעה חדשים אינה יולדת למקוטעים, אלא לתשעה חדשים שלמים; ובזמן הזה נשתנה הטבע, ויולדת למקוטעים. ועיין עוד באה"ע סי' קנו, ועוד נשוב לזה להלן.

עוד מצאנו שינוי טבעים גדול בזמננו, ממה שנפסק להלכה שמעוברת לאחר שלשה חדשים לעיבורה אינה קובעת וסת, ודמים מסולקים כל זמן עיבורה (שו"ע יו"ד קפט, ג), והוא ע"פ הש"ס. והנה העד העיד בנו ה"ר עקיבא איגר (בפסקיו סי' קכח) בלשון זו: "לענ"ד הא הסילוק דמים הוא רק משהוכר עוברת. ואף דעינינו רואות בנשי דידן, דמיד כשנתעברו מסולקות דמים ונשתנו הטבעים...". הרב בעל אגרות-משה סמך על זה בדונו אם גוי ואשתו שנתגיירו צריכים להמתין שלשה חדשים, וכתב: "מכל מקום בזמננו, שנשתנו הטבעים, שפוסקת מלראות תיכף כשנתעברה, וכשפירסה נדה יודעים שאינה מעוברת...". הנה ברור שענייני רואות שינוי הטבעים בזה (ואין כוונתנו בזה לקבוע שום הלכה בנדון).

2. שינויים בענייני הריון ולידה

גם בעל חזון-איש (יו"ד ה, ג) עסק בנושא זה. בטרחו לחפש תירוץ לבעית הטריפות שמנו חכמים, אע"פ שחיות בזמננו (עיין מ"ש לעיל בזה בשם המהרי"ק), כתב, שלא

רק ההתפתחות הרפואית הביאה בזמננו לידי שינוי גלוי, "אלא גם בשינוי הגופים החיים, כמו שינוי מיעוטי הדם, שהראשונים הוכרחו להקזה והאחרונים הקזה סכנה להם. וכן בשינוי האקלימים ושאר ענייני הטבע ... וכן בהא דאמר (בנידה לא, א) זה בא כדרך תשמישו (נולד כשפניו למטה) וזו באה כדרך תשמישה (כשפניה למעלה, ועתה נשתנה הטבע גם בזה) וכן הרבה. ואפשר דהנתוחים שבזמננו לא היו מועילים בימים הראשונים."

על פי זה נראה ליישב תמיהה גדולה על הרמב"ם, בפירושו על מה ששינונו (בכורות פ"ח משנה ב) בדין יוצא דופן והבא אחריו, ששניהם אינם בכור. הרמב"ם פירש, שהיו תאומים בבטנה, והאחד יצא בניתוח קיסרי - הוא יוצא דופן - ואח"כ נולד השני, "ומתה האשה אחר שיצא השני. אבל מה שאומרים המגידים, שהאשה חיה אחר שקורעים בטנה ומתעברת ויולדת - איני יודע לו טעם, והוא ענין זר מאד." והרי בזמננו ידוע, שאחרי ניתוח קיסרי האשה חיה, ואף גם הרה ברוב המקרים, ויולדת. על כך כתב הרב בעל אגרות-משה (יו"ד ח"ב סי' עד) שנשתנו הטבעים מזמן הרמב"ם, והוא דוחק רב כמובן מאליו. אבל לפי דברי החזון-איש שכתבנו לעיל, ההתפתחות המדעית תרמה לכך שניתוחים שמועילים בזמננו לא היו מועילים בימים ההם.

עוד כתב החזון-איש (יו"ד קנה, ד): "יש טועין וסוברין דהנולד קודם ט' הוא נפל ומתייאשין ממנו ואינם זריזין ברפואתו (עי' בשו"ע או"ח של, ז-ח), וזו טעות. אלא כל שנגמרו שער וצפרניו, הרי הוא ספק בן קיימא, וחייבין להשתדל ברפואתו, ומחללין עליו את השבת לרפואתו, וכן מעידין עכשיו עובדות רבות דבני שמונה חיים ומתקיימין ... בימים הראשונים היה מיעוט המצוי שנגמרו לז' (עי' יבמות לז, א: נשי דידן לשבעה ילדן, ומשמע שמשפחתם ילדו בקביעות לשבעה, ושמעתי דזה קיים גם עכשיו) ורובן לתשעה, אבל לא היו נגמרים לשמונה. ולפיכך אמרו: האי בן שבעה הוא ואישתהי. וכדומה, דעכשיו נשתנה הטבע. וכפי בחינת הרופאים אפשר שהוסיפו השתלמותם אחר שבעה ונגמרו לשמונה."

בכל זה רצה הרב לחזק דברי רבותינו שהנולד לשמונה אינו חי אם לא גמרו שער וצפרניו, ולכן דחק לומר שנשלמו לשבעה והוסיפו השתלמותם אחר שבעה ונגמרו לשמונה. לענ"ד, אם כבר צריכים אנו לתירוץ דנשתנו הטבעים, אם כן נאמר דגם בזה נשתנו הטבעים לגמרי, ויכול להיות גם כשנגמר בשמיני ונולד בשמיני, כפי שטוענים רופאי זמננו. להלכה למעשה הרי שאין שום נפקא מינה, כי בלאו-הכי הלא יש כאן ספק פיקוח נפש, שמא נגמר בשביעי ואישתהי לשמיני, ובודאי שיש להשתדל ברפואתו, כדברי החזון-איש. אלא שלענין מילתו בשבת ודאי שלא ניתן למולו, אא"כ גמרו שער וצפרניו, כפסק מרן השו"ע (או"ח של, ג) על אף דעת הרופאים בזמננו.

נוסיף עוד פרט תמוה מענין שינוי הטבעים, לגבי הזמן שולד יכול להשתהות במעי אמו. הרב בעל שדי-חמד (כללים, מערכת ט כלל ה), שהעתקנו דבריו לעיל, כתב בשם הרב קהלת-יעקב לגבי מה שאמרו ביבמות (פ, ב) דרבה תוספאה עבד עובדא להכשיר ע"פ סברא, דולד מישתהי במעי אמו י"ב חודש, ומשמע דלא מישתהי יותר מי"ב חודש. על כך כתב, ששמע חוקרים בזה, דלפי מ"ש בסדר עולם יששכר נולד ללאה אמו לאחר יותר מי"ג חדשים. וכתב על זה: "אין (יש) לנו לומר בדברים אלה וכיוצא בהן, שעתה נשתנו הטבעים. וכיוצא בזה כתב מרן הב"י באה"ע סוף סי' קעח." ולהלן (בד"ה אחר זמן) כתב, שבספר אוזן-אהרן כתב: "דע שיש רבנים רצו להתיר אפילו אישתהי ארבעה עשר וחמשה עשר חודש, ושכן כתב הרב המאירי ביבמות דף סג, שאירע מעשה באשה ששהתה ט"ו חודש ולא היה שום חשד וילדה בן, והוא חידוש

גדול. אבל הסכמת האחרונים, דאין לנו אלא דברי מרן שנים עשר חודש.² גם בזמנינו אירע כזאת. שמור עמי קטע של עתון "מעריב" (מיום ז' בסיון תשל"א) ובו מסופר: אשה אנגליה הביאה לעולם ילדה בריאה אחרי שלשה עשר חדשי הריון. רופאים אמרו כי מדובר כנראה במקרה נדיר של הריון עצור... ספר השיאים של גינס מדווח על ההריון הארוך ביותר הידוע לרפואה, שנמשך 389 ימים. אולם הולד בא לעולם מת. הריונה של האשה האנגליה נמשך 381 יום.³ אף שלענין הלכה אין לסמוך על זה, ואף שגם הרב המאירי כתב כן, מכל מקום הסכמת האחרונים היא דאין לנו אלא דעת מרן (ועי' אה"ע ד,יד). עכ"פ מכאן למדנו, שדברים שהיו שכיחים בעולם הקדמון אינם שכיחים בזמננו משום שנשתנו הטבעים, אבל לעתים רחוקות קורה, מסיבות בלתי ידועות לנו, עובדות דומות לאלו שהיו בימים רחוקים.

3. דעת רופאי זמננו קובעת רק כשאנשים סותרים דברי חז"ל

מכל הנ"ל ברור שאכן נשתנו הטבעים, ואעפ"כ לא תמיד משתנה ההלכה בעקבות זה. כבר העתקנו לעיל כמה סברות בזה, ונוסיף עתה עוד נדבך להבנת הנושא. הרב בעל חקרי-לב (ח"ג יו"ד סי' פז) דן אודות אשה ששהתה יותר מעשר שנים ולא ילדה, והבעל טוען דברי שהחולי ממנה לפי החלטת הרופאים, והוא הרי מושבע ועומד שלא ישא אשה אחרת עליה. כדרכו בקודש האריך מאד בבירור הלכה זאת, וקרוב לסיומה הביא את תשובת הרב משפט-צדק (ח"ג סי' ב) בנדון דומה, וגמגם בדברי הרופאים. אח"כ הביא את סברת הריב"ש שכתב (בתשובותיו סי' תמז) שאין לנו לדון בידי התורה ע"פ חכמת הטבע והרפואה. והסכימה דעתו, שאף שמהריק"ו (בשורש קנט) כתב שבכל מקום סמכו חכמים על הרופאים, יודה בנדון דידן. הרב חקרי-לב גמגם בדבריו מאד, וכתב שמהריק"ו והריב"ש אינם חולקים כלל, שדברי הריב"ש הם כאשר הרופאים באים לסתור מה שקבלנו בקבלת רז"ל: אך דברי מהריק"ו הם שלא באו הרופאים לסתור מה שאמרו רז"ל, כי אם בדבר שאינו ברור הענין בדברי רז"ל, שיש לסמוך עליהם גם להקל, כאכילת חולה ביוהכ"פ. עפ"י פסק בנדון אותה אשה עיין שם. הנה לנו בזה מפתח עקרוני כיצד לנהוג במקרה שיש חילוקי דעות בין רבותינו לבין הרופאים.

ג. שינוי הטבעים בתורה ובדברי חז"ל

יש שתמהו ביותר: כיצד ניתן לשנות הלכה במקרים מסויימים על יסוד השתנות הטבעים, שנראה כסותר מעשה-בראשית? לכן נשתדל להוכיח שדבר השתנות הטבע כבר ניתן לראותו בתורה גופה. שהרי הדורות הראשונים חיו קרוב לאלף שנים, והתמעטו הדורות וירדו שנות חיי האדם אחרי נח כתוצאה מהמבול (עיין ברמב"ן בראשית ה,ד). ואף כי יש סוברים שרק אותם הנזכרים בתורה חיו שנים רבות, וכל היתר חיו חיים טבעיים רגילים (הרמב"ם במורה נבוכים ב,מז) הנה הוכחה חותכת יש לשיטה הראשונה ממה שלעתידי לבוא יחזור העולם לטבעו הראשון כנבואת ישעיה (סה, כ) "כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל". ומכאן, שנשתנו הטבעים אחרי המבול ויחזרו לקדמותם לעתיד לבוא. ועיין עוד במס' יבמות סד, ב.

בדברי רבותינו אין מספר למקומות שמהם נראה שחלו שינויים גדולים בטבע, ונציין אחדים מהם. בראש וראשונה שכלם הגדול ולבם הרחב של הראשונים לעומת אלה ש האחרונים וגודל הירידה מדור לדור (עיין עירובין נג,א). ואולי זוהי כוונת רבותינו (שבת קיב, ב) "ראשונים כבני אדם אנו כחמורים וכו'" (ועי' עוד בירושלמי שקלי

פ"ה ה"א), וכל זה הוא שינוי בטבע האדם. שינוי הטבע בא גם בחוסנם ובכוחם של בני אדם (עי' בבא מציעא פז,א), וכן שנינו: "משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם, והיו לומדים תורה מיושב" (מגילה כא,א). כל זה מורה על השינוי בטבע שחל בעולם.

ריבוי הוכחות אך למותר, כי "עינינו הרואות השתנות הזמנים בכמה דברים וכמה ענינים נמצאים... כי נשתנה כל העולם ממש כעולם חדש בכל ענינו" (הרשב"ץ בהקדמתו לספר איוב). דברים אלה נראים מוגזמים במקצת, כי אף אם אמנם חלו שינויים בעולם, מ"מ אין הם כה מהותיים עד שידמה ל"עולם חדש בכל ענינו", אלא שינויים מסויימים המתחייבים מסבות שונות. אך הטבע נשאר בכל זאת במהותו היסודית, עם כל השינויים שמתהווים בו. בדברינו אלה כוונתנו לבטל את תורת האבולוציה הכפרנית, כי אין ח"ו שום התפחחות שהיא המשנה, כביכול, את יסוד הבריאה ח"ו; אלא בריאה ברא ה', וחלים בה שינויים מסבות שונות, כאמור.

מכאן שינויים אלה אין אנו חשים לאזהרות רבות של רבותינו בעניני המאכלים. נוסף על מה שצינו לעיל בענין דגים עם בשר או עם חלב, יש עוד אזהרות רבות כהנה. ועיין ברמב"ם הל' דעות פ"ד, שכתב כמה וכמה דברים בניגוד לאזהרות רבותינו, משום שרופא גדול היה וכתב ע"פ חכמת הרפואה שבזמנו. בוודאי שבסיס הענין הוא משום שנשתנו הטבעים מזמן רבותינו עד זמנו.

כמו"כ אין אנו מקפידים בזמננו על החזרת שבר בשבת, אע"פ שמרן כתב להתירה בשבת משום סכנה (או"ח שכח, מז, והוא מדברי הגמרא שבת דף קמז), משום שהרמב"ם השמיטו. הרב בעל ערוך-השלחן (או"ח שכח, מ) כתב, "שהרמב"ם עצמו, שהיה רופא, וידע שלפעמים יש סכנה... ואין ליתן בזה כלל קבוע והשמיטו... ולכן אם יאירע ח"ו כזה, ידרשו מהרופאים ויעשו כדבריהם." לפי זה אין מחזירין שבר בשבת ללא הוראת רופא. הרי שגם לקולא של פיקוח נפש סומכים על הרופאים.

וכן להיפך: מרן פסק (שם שכח, יז) שאין לחלל את השבת ע"י ישראל באיסורי תורה בסכנת אבר, ואילו רופאי זמננו מחמירים בזה. וכתב בערוך-השלחן (שכח, יח): "אבל אם ע"י האבר תשלוט המחלה בכל הגוף, מיקרי זה סכנת הגוף, ומחללים עליו את השבת ע"י ישראל, אפילו באיסורי תורה." יש מי כתב שזה משום שינוי הטבעים, אבל לענ"ד הוא משום התפתחות המדע הרפואי, שרופאי אותם זמנים לא ירדו לעומק הסכנה שבמכת אבר. דברי רבותינו נכתבו כנראה על יסוד הידע הרפואי של אותם ימים.

כעין זה מצאנו בדין מי שנפלה עליו מפולת בשבת, שמפקחין עליו את הגל עד חוטמו; ורק אם מצאו בו נשמה, ממשיכין לקפח עליו את הגל (יומא פה, א). כבר כתבנו באורך בספרנו עשה-לך-רב ח"ח סי' סד, כדבר פשוט, שבזמננו, שישנה אפשרות רפואית להשיב נשמתו של אדם בעזרת מכשירים רפואיים, יש היתר ברור להמשיך לפקח עליו את הגל אף אם לא מצאו לו נשימה בחוטמו.

ד. שומר פתאים ה'

נסיים באפשרות של שינוי דין הנוגע ישירות לשאלה הראשונה שכתבנו. המתירים אכילת דגים בחלב עשו זאת משום דדשו בה רבים. המקור לכך הוא דין קטלנית שנישאה לבעל ראשון ומת, לשני ומת - לא תנשא לשלישי (יבמות סד, א). נחלקו שם אם מעיין גורם או מזל גורם, ונפסקה הלכה בשו"ע (אה"ע סי' ט). וכתב בתרומת הדשן (הביאוהו מרן הב"י והרמ"א שם) שרבים מקילים בדברים אלו, ואין מוחין

בידיהם. בתרומת הדשן (סי' ריא) הביא דברי אור-זרוע, שמקילין בזה משום שאין זה אלא ספק חששא, ומסיק שם:

ועוד, דמעשים בכל יום שאנו רואים שנשאת לשלישי ומאריכין ימים ומולידים בנים ובנות ... אפשר דאהני מילי דאור-זרוע סמכי עלמא, ולא חיישינן לספק חששא, כמו שאין אנו נזהרין מכמה מילי דאזהירו רבנן עליהו משום חשש סכנה, משום שומר פתאים ה' ... וכהאי גוונא אמרינן בפרק מפנין (שבת קכט, ב) לענין הקזת דם בששי.

ההיתר "כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה'" הוא הטעם לשינויים שחלו בדינים רבים מאז, ואפילו בימי רבותינו עצמם כדוגמת ההקזה הנ"ל. וכן מצאנו עוד (ביבמות עב, א) שאין להמנע ממילה ביום המעון משום "דדשו בה רבים ושומר פתאים ה'", ועי' עוד ביבמות יב, ב.

פרט זה - היתר אכילת דגים בחלב - לא ללמד על עצמו בא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא: מסיבות שונות נשתנו דברים רבים שנהגו בהם אבותינו, ואין בני אדם זהירים בהם יותר, וכבר בתקופת התלמוד דשו בו רבים. כל-שכן בזמננו, דברים רבים דשו בהם להיתר ושומר פתאים ה'.²

2. [ראה עוד ספרו של הרב נריה גוטל: השתנות הטבעים בהלכה - הערת מערכת]